

Весці БДПУ

Штоквартальны навукова-метадычны часопіс.

Выдаецца з чэрвеня 1994 г.

№ 2(56) 2008

СЕРЫЯ 2.

Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія.
Эканоміка. Культуралогія

Змест

Галоўны

рэдактар

П.Дз. Кухарчык

Рэдакцыйная калегія:

В.В. Бушчык

(нам. галоўнага рэдактара)

Л.М. Давыдзенка

А.В. Данільчанка

А.П. Жытко

М.М. Забаўскі

Л.М. Каранеўская
(адк. сакратар)

І.В. Катляроў

П.В. Кікель

Г.А. Космач

Н.І. Кунгурава

А.М. Люты

У.А. Мельнік

А.І. Смолік

С.В. Снапкоўская

А.С. Цернавы

В.В. Шынкароў

Гісторыя

Крывічаніна К.А. Дзяржаўная палітыка Рэспублікі Беларусь у сферы міжнародных навуковых зносін (1991–2000 гг.): станаўленне і развіццё.... 3

Цыбулька К.М. Вывучэнне гісторыі антычнасці ў сістэме асветы і адукацыі Беларусі ў сярэдзіне XIX – пачатку XX ст. 6

Будзянкова Т.С. Метадалагічныя аспекты айчынных гістарыяграфічных даследаванняў (1991–2005 гг.) 10

Сарока А.Г. Падрыхтоўка бібліятэчных работнікаў у Савецкай Беларусі ў 20-х гг. XX ст. 12

Цымбал А.Г. Юрыдычна-арганізацыйныя ўмовы дзейнасці Праваслаўнай Царквы ў Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.) 15

Белановіч А.М. Катэгорыя «остарбайтар» – «усходні рабочы» ў нацысцкай іерархіі замежных рабочых у германскім рэйху (1941–1945) ... 20

Вараб'ёў А.А. Выбары ва Усерасійскі Устаноўчы сход у Мінскай губерні..... 23

Пілецкі В.А. Археалагічныя і пісьмовыя крыніцы аб спецыфіцы сацыяльна-эканамічнага становішча насельніцтва Беларусі ў VI–VIII стст. і ў IX – сярэдзіне XIII ст. 26

Шымак А.К. Усходняя Еўропа і дыпламатыя Рымскай кур'іі (канец XV – пачатак XVI ст.) 30

Космач П.Г. Рэлігія і прыняцце першай папраўкі да Канстытуцыі ЗША (па матэрыялах першага федэральнага Кангрэса)..... 34

Салькоў А.П. СССР і югаслаўска-італьянскія тэрытарыяльныя супярэчнасці ў раёне Істрыі–Трыеста (красавік 1941 – май 1945 гг.) 37

Філасофія

Кікель П.В., Абалевіч І.В. Метадалагічныя праблемы фарміравання светапогляду 42

Таркан І.І. Канцэпцыі дыялога культур як сацыяльнага ідэала ў сучаснай філасофскай думцы 47

Успенскі К.А. Эстэтычныя аспекты філасофіі Хазрата Інайт Хана... 50

Кузняцова М.А. Канцэпцыя «западназму» ў працах А.А. Зіноўева..... 53

Адаева Н.У. Сацыяльна-філасофскі аналіз канцэпцыі «Настаўнік» М.М. Майсеева..... 57

Паліталогія

Сіткеевіч С.В. Фарміраванне Саюзнай дзяржавы Беларусі і Расіі – тэндэнцыі, праблемы, перспектывы..... 61

Скок Н.У. Змястоўныя элементы палітычнай культуры..... 64

Казырэнка Н.П. Палітычная культура: сучасныя канцэпцыі і праблемы даследавання 68

Канапацкі М.Б. Сілавы фактар у палітычным развіцці сучаснай Турцыі 70

САЦЫЯЛЬНА-ФІЛАСОФСКІ АНАЛІЗ КАНЦЭПЦЫІ «НАСТАЎНІК» М.М. МАЙСЕЕВА

У пачатку XXI ст. чалавецтва канчаткова ўсвядоміла крызісны стан сучаснай тэхнагеннай цывілізацыі. Занепакоенасць будучыняй нашай планеты і яе насельнікаў прымусіла навукоўцаў займацца пошукам прычын змены і разбурэння біясферы планеты, вывучэннем антрапагеннага ўздзеяння на біясферу Зямлі, які прыняў глабальны характар, распрацоўваць праекты для выхаду са створанай сітуацыі – стратэгію выжывання чалавецтва. Абапіраючыся на ўжо наяўныя і атрыманыя веды аб законах развіцця прыроды і грамадства, людзі вяртаюцца да ідэі іх адзінства, усведамлення той акалічнасці, што чалавек з’яўляецца неад’емнай часткай светабудовы. Як унікальнае тварэнне прыроды, якое валодае магчымасцю разумна ператвараць свет, чалавек, па словах У.І. Вярнацкага, ператварыўся ў асноўную геалагаўтваральную сілу планеты і павінен узяць на сябе адказнасць не толькі за свой уласны лёс, але за лёс планеты, яе навакольнага асяроддзя. Развіццё біясферы, кіраванае розумам чалавека Леруа яшчэ ў XIX ст. упершыню назваў наасферай – сферай розуму.

Адным са знакамітых навукоўцаў XX ст., якія займаліся праблемай выжывання і захавання жыцця на планеце, быў вядомы ўсяму свету рускі матэматык, экалаг, педагог – акадэмік Мікіта Мікалаевіч Майсееў. На яго экалагічны светапогляд паўплывалі працы У.І. Вярнацкага, Тэйяр дэ Шардэна, знаёмства з Цімафеевым-Рэсоўскім.

Працэс станаўлення выгляду homo sapiens, шлях антрапагенезу, Майсееў называў шляхам «узыходжанне да Розуму». Розум, як вынік эвалюцыйнага працэсу жывога рэчыва, які праходзіць на працягу шматлікіх мільёнаў гадоў, становіцца неад’емнай часткай планеты. М.М. Майсееў называе эпоху развіцця грамадства эпохай наасферы, калі чалавецтва, як разумнае пачынанне, усвядоміла неабходнасць разумнага ўмяшання ў прыродныя працэсы і іх ператварэнне, зразумела сэнс паняцця «наасфера» і актыўна ўключалася ў пошук шляху яго дасягнення.

«Наасфера», па Вярнацкім, – гэта стан біясферы, у якім чалавецтва бярэ на сябе адказ-

насць за далейшае развіццё не толькі грамадства, але і біясферы ў цэлым» [1, с. 27].

У канцы 60 – пачатку 70-х гг. Майсееў упершыню пачынае выкарыстоўваць паняцце «казвалюцыя», якое з’явілася вынікам разважанняў над тэрмінам «наасфера». Казвалюцыя разглядаецца ім як узгодненасць развіцця чалавецтва з развіццём біясферы, прычым развіццё чалавецтва не павінна садзейнічаць дэградацыі біясферы.

Акрамя гэтага, ён адкрыў, што і ў біялогіі пры вывучэнні папуляцыйнай дынамікі ўжо даўно выкарыстоўваецца тэрмін «sustainability», які азначае, што развіццё папуляцыі, якая ўваходзіць у вызначаны біяцэноз, не павінна парушаць гамеастазу (тэрмін уведзены ў 1929 г. для характарыстыкі станаў і працэсаў, якія забяспечваюць устойлівасць арганізма) – біяцэнозу. Іншымі словамі, гамеастаз той або іншай супольнасці павінен захоўвацца сталым у працэсе развіцця (змены). Гаворка ідзе аб узгодненасці развіцця біялагічнага віду з развіццём экасістэмы ў цэлым, адзінкі як часткі цэлага. Гэта і ёсць прынцып казвалюцыі ва ўжыванні да пэўнай папуляцыі.

Сярод механізмаў, неабходных для таго, каб перабудаваць асноўныя жыццёвыя ўстаноўкі людзей, захавачы пры гэтым гамеастаз грамадства, ад якога залежыць збалансаванасць яго адносін з Прыродай, Майсееў называе сістэму «Настаўнік» як адзін са шматлікіх механізмаў адаптацыі чалавека да бесперапынна зменлівых умоў жыцця на Зямлі, а таксама і да патоку інфармацыі, якая абрушылася на сучаснага чалавека.

Разнастайная навуковая, грамадская і педагогічная дзейнасць М.М. Майсеева пачалася ў даваенныя гады. Яна прывяла яго да ўсведамлення неабходнасці распрацоўкі праграмы «Настаўнік» як спробы ўнесці свой уклад у найскладанейшую галіну чалавечай цывілізацыі – інстытут выхавання і адукацыі – перадачу і назапашванне працоўных навыкаў і ведаў. Без такой памяці прагрэс грамадскіх форм арганізацыі неантропаў быў бы немагчымы. Гэту памяць рэалізаваў «Настаўнік» – сістэма, узнікшая сотні тысяч гадоў назад.

Супольнасць людзей адрозніваецца ад шматлікіх супольнасцей жывёлін тым, што асноўная дзейнасць чалавека звязаная з працай, а дзе праца, там і навучанне – уладанне інфармацыяй і перадача яе. Вось і з'яўляецца, – піша Майсееў, – «Настаўнік». «...Мы не моцна саграшым супраць ісціны, калі скажам, што статак разбурыў “Настаўнік”, што грамадства стварыў “Настаўнік”, што панаванне над светам падарыў чалавецтву “Настаўнік”. І далей, уся гісторыя чалавецтва ў значнай ступені звязаная з той роляй, тым месцам у грамадстве, якое займае «Настаўнік»» [2, с. 134].

Пад словам «Настаўнік» Майсееў сістэму ўздзеяння на чалавечую свядомасць, яго псіхіку. У гэту сістэму ўздзеяння, сістэму «Настаўнік», уваходзіць сям'я, школа, асяроддзе, у якім праходзіць жыццё, і, вядома, характар працоўнай дзейнасці [3, с. 128]. Такое ўздзеянне ён называе «накіраванае развіццё» (тэрмін, ужыты Майсеевым у 60-х гг. у сваіх лекцыях па тэорыі вялікіх сістэм) – комплекс уздзеянняў, здольных утрымліваць параметры сістэмы ў вызначаных межах.

Ён лічыць, што сёння самай важнай задачай цывілізацыі з'яўляецца ўдасканаленне сістэмы «Настаўнік», яе адпаведнасць сучасным умовам і здольнасць фарміраваць маральныя прынцыпы [4, с. 21]. М.М. Майсееў глыбока перакананы, што экалагічны крызіс немагчыма пераадолець толькі тэхнічнымі сродкамі [4, с. 101].

У сучасным крызісным становішчы першая задача, якая стаіць перад сістэмай «Настаўнік», – давесці веды аб экалагічным імператыве, яго разуменне і прыняцце, абапіраючыся на прынцып казвалюцыі. Змены, якія адбываюцца на Зямлі, у грамадстве, у прамысловасці і эканоміцы, паставілі перад «Настаўнікамі» задачу выхавання правільных і беражлівых адносін да прыроды. Экалагічная адукацыя ў гэтай сістэме становіцца адным з найважнейшых элементаў.

Экалагічны імператывы, уведзены М.М. Майсеевым у 70-х гг., гучыць наступным чынам: «Некаторыя віды чалавечай дзейнасці і, асабліва, ступень уздзеяння чалавека на навакольнае асяроддзе, павінны быць строга абмежаванымі і кантралюемымі» [5, с. 8]. Іншымі словамі, неабходна сістэма абмежаванняў, выкананне якіх важна для працягу развіцця грамадства і захавання самога жыцця.

У першую чаргу экалагічны імператывы павінны абапірацца на прынцып адзінай сям'і: людзі павінны навучыцца адчуваць сябе асобамі адной вялікай сям'і, лёс якой залежыць ад яе ўдзельнікаў. Веданне агульнай небяспекі будзе нараджаць адчуванне чалавечай планетарнай супольнасці, лічыць Майсееў. Усё гэта стварае перадумовы для стварэння міжнароднай асветніцкай праграмы, масавай трансляцыі ведаў –

тэлематыкі – сінтэзу тэлебачання, інфарматыкі, касмічнай сувязі (тэлемасты).

Навуковец перакананы ў тым, што падвысіцца роля гуманітарнай адукацыі, якая дазволіць лепш разумець прыродазнаўчыя навукі, іх месца і ролю ў жыцці людзей [3, с. 228]. Сёння ўжо ідзе працэс пераасэнсавання шматлікіх маральных катэгорый у плане «адраджэння маральнасці», якая з'яўляецца вышэйшай ступенню духоўнасці чалавека.

Пераход да новага мыслення прывядзе да змены светапогляду, дакладней, самога падыходу да паняцця «светапогляд». Пад светапоглядам разумеецца вынік духоўнага ўсведамлення светабудовы з пункту гледжання ўзаемаадносін такіх асноўных яго частак, як Прырода і чалавек. Пры гэтым яго прадметам з'яўляюцца ўзаемаадносінны свету Прыроды і свету чалавека (макркосму і мікркосму), іх суадносінны як часткі і цэлага [6, с. 4].

Для вывучэння і ўдасканалення дадзенай сістэмы неабходна стварэнне інстытута «Настаўнік». Пабудова такога інстытута ў кантэксце фарміравання цывілізацыі новага тыпу – наасфернай, інфармацыйнай – з'яўляецца праблемай агульнапланетарнага маштабу [4, с. 89].

Такім чынам, неабходна адмысловая праграма. Тут маюцца на ўвазе даследаванні і ўкараненне найноўшых тэхналогій у пазашкольную, школьную, вышэйшую адукацыю, падрыхтоўка кадраў, эстэтычнае і маральнае выхаванне на ўсіх узроўнях, праблема фінансавання адукацыі і сям'і, а таксама даследаванні творчага выкарыстання чалавекам свайго вольнага часу. Вельмі важна, каб намаганні людзей, аб'яднаных адной ідэяй, былі накіраваныя на дакладна вылучаную мэту. «Вось чаму ў аснове ўсіх праграм павінны ляжаць навуковыя праграмы мэтанакіраваных даследаванняў» [2, с. 125]. М.М. Майсееў адзначае, што ў сітуацыі некантралюемага развіцця адзіным падыходам, адзінай альтэрнатывай з'яўляецца «праграмны метада», які ўяўляе сабой канцэпцыю вызначэння неабходных кіраўнічых уздзеянняў на аснове ўсебаковага сістэмнага аналізу сітуацыі і сінтэзу мэт і сродкаў.

У аснове гэтага метаду павінна ляжаць дактрына, якая ўтрымлівае ўяўленні аб шляхах развіцця грамадства, што забяспечваюць яго гомеастаз, і найбольш рацыянальныя формы яго існавання. Канцэпцыя развіцця чалавека эпохі наасферы павінна прытрымлівацца вельмі значнага патрабавання – яна не павінна быць застылай, бо «змяняецца наша ўяўленне аб свеце, паколькі разам з новымі ведамі мы лепш бачым контуры будучыні, лепш уяўляем нашы магчымасці ўплываць на ўласны лёс» [2, с. 142].

У інфармацыйных працэсах, развіцця навучання, выхавання, мыслення і адаптацыі ёсць вельмі важная асаблівасць – гэта інерцыйнасць.

Гэтыя сферы грамадскага жыцця чалавека з'яўляюцца кансерватыўнымі. Аб гэтым трэба ведаць і ўлічваць, каб не зрабіць неабдуманых паспешлівых высноў і крокаў. У адносінах да чалавека працэс набыцця спадчынных прыкмет ідзе нашмат парадкаў павольней чым працэсы грамадскага развіцця. Таму патрэбны пакаленні, каб праграма «Настаўнік» дала прыкметныя вынікі. Па меркаванні М.М. Майсеева, яна можа быць самай актуальнай з усіх праблем, пастаўленых НТР перад чалавецтвам.

Пры стварэнні любога роду адукацыйных праграм неабходна таксама ўлічваць і той факт, што веды не пераходзяць аўтаматычна ў светапогляд. Для фарміравання светапогляду неабходны веды, але іх недастаткова, неабходны і духоўны кампанент. Часам духоўны свет вылучаецца ў самастойную з'яву, маючы не толькі сваю ўласную гісторыю, але і ўласную логіку. Духоўны свет раптоўна здольны змяніць кірунак развіцця ўсіх працэсаў, якія праходзяць у грамадстве і тым самым змяніць гісторыю [2, с. 122].

Перад сучасным «Настаўнікам» стаіць вельмі цяжкая задача, якую не змаглі вырашыць папярэднія пакаленні настаўнікаў: злучэнне рацыянальнага і ірацыянальнага ў новых адукацыйных тэхналогіях эпохі наасферы. Такого роду адукацыя (этымалогія слова – разьбярства выявы, г. зн. тварэнне, стварэнне індывіда паводле закладзенага ў яго прыроду жыццесцвярджальнага пачатку) і выхаванне (этымалогія слова – насычэнне душы чалавека чысцінёй, святлом, мудрасцю быцця) ёсць адзіная форма развіцця чалавека і захавання яго ў складанай сітуацыі.

Нараўне з ведамі вялікую ролю ў сістэме «Настаўнік» павінна мець мастацтва, здольнае перабудоўваць чалавека, змяняць яго каштоўнасці, якое прымушае чалавека прыняць новы маральны імператыў. Ён запатрабуе і новага мыслення палітыкаў, бо павінны якасна змяніцца адносіны паміж дзяржавамі [3, с. 230].

Роздумы аб духоўным свеце чалавека прывялі М.М. Майсеева і да праблемы вольнага часу. Гэтай праблемай Майсееў прапануе адвесці ў праграме «Настаўнік» больш месца і ўвагі, бо яна злучана з духоўнымі запатрабаваннямі чалавека, якія «не з'яўляюцца проста так, разам з нараджэннем чалавека: гэта прадукт працяглага выхавання, чалавеку павінна быць цікава жыць у гэтыя вольныя дні. І не проста цікава: яго дзейнасць, – я падкрэсліваю, дзейнасць – у гэтыя вольныя дні павінна садзейнічаць развіццю грамадства і ўдасканаленню асобных індывідаў» [2, с. 174].

Сутнасць праблемы заключаецца ў тым, што чалавек усё сваё жыццё дзеліць на часавыя адрэзкі ў выглядзе мінулага, сучаснасці і будучыні. Ён не ўспрымае сваё жыццё як цэласнасць, як адзіны працэс. Яно, жыццё, уключае ў сябе

працу і адпачынак як разнавіднасці дзейнасці чалавека, а не – або праца, як актыўнасць, або адпачынак, як пасіўнасць у дзеяннях чалавека. Заканамернасць дзейнасці чалавека – гэта стала пераклучэнне фаз актыўнасці. Любая праца павінна быць адухоўлена. Яна як частка жыцця, напоўненая асэнсаваным дачыненнем да самой працы, дазволіць выйсці з гэтай праблемы.

Асаблівая ўвага надаецца ў праграме М.М. Майсеева падрыхтоўцы педагогічных кадраў. Ён прапануе змяніць дух выкладання ў педагогічных ВНУ. Неабходна шырокая эрудыцыя ў галіне гуманітарных дысцыплін у спалучэнні з зацікаўленасцю вынікамі сваёй дзейнасці. І яшчэ ён дадае любоў да дзяцей, без якой немагчыма сама дзейнасць педагога і настаўніка. Асоба настаўніка ўжо сама па сабе ёсць выхаваўча-адукацыйны элемент у стройнай сістэме перадачы ведаў і фарміравання ўнутранага свету вучня. Як і каго ён вывучыў становіцца зразумела толькі з гадамі. Вучоны сцвярджаў, што «ні адна сфера чалавечай дзейнасці так не патрабуе таленавітых, свежых розумаў, як школа» [2, с. 169].

Адной з прычын, якія спараджаюць праблемы моладзі, з'яўляецца хуткая змена стандартаў жыцця, якія сутыкаюцца з супярэчнасцямі кансерватыўных выхаваўчых і навучальных традыцый. Сёння вельмі важна прызнанне гэтай праблемы і прыцягненне да яе ўвагі розных сацыяльных інстытутаў. Таму па праграме «Настаўнік» павінны пачацца навуковыя даследаванні, бо «думаць можна і трэба калі заўгодна вольна, ніякія абмежаванні не павінны скоўваць думку» [2, с. 164].

З канстатацыяй цяжкасцей, якія стаяць на шляху ператварэння ў сферы адукацыі, М.М. Майсееў спрабуе выпрацаваць і рэкамендацыі па рэфармаванні навукага. Так, на яго думку, неабходна павышэнне прэстыжу працы настаўніка, забеспячэнне свабоды пошуку, магчымасці творчых памкненняў замест строга рэгламентаванай дзейнасці. Метадычныя ўказанні не павінны скоўваць самастойнага падыходу да навучання і выхавання вучняў. У адваротным выпадку з маладых творчых адмыслоўцаў-педагогаў робяць флегматычных выканаўцаў, якія перастаюць думаць самастойна.

Асноўным крытэрыем паспяховасці працы настаўніка, па яго меркаванні, будуць дзеці, якія хочуць вучыцца ў яго, і бацькі, якія імкнуцца аддаць сваіх дзяцей да яго ў клас. Галоўны сакрэт працы з дзецьмі, «калі жадаеш зрабіць сапраўды справу – не стварай бар'ераў».

Звяртае ён увагу і на склад школы, дзе працуюць у асноўным жанчыны. Як любая сістэма, якая імкнецца да раўнавагі, школа патрабуе больш мужчын-педагогаў, як у мінулы час, каб «хляпчукі нарэшце зноў пачалі атрымоўваць “мужчынскае” выхаванне ў школе» [2, с. 171].

Адна з умоў выканання гэтага патрабавання – матэрыяльнае забеспячэнне сённяшняга выкладчыка.

Не пакінута без увагі і пазашкольная праца: спорт, кружкі, факультатывы, кнігі. У аснове пазашкольных мерапрыемстваў павінна ляжаць выхаванне самастойнасці, ініцыятывы дзяцей, павага да чалавека, прадпрымальнасць. Атрыманне разнастайных ведаў і навыкаў фарміруюць пытанні аб магчымасцях чалавечай творчасці – адзінай альтэрнатыве спажывецтву.

Неад’емнай часткай пазашкольнай працы з’яўляецца цікавая і карысная праца і не толькі за грошы. Праца, якая жыватворна дзейнічае на фарміраванне ў дзяцей і падлеткаў пачуцця паўнаважнасці і адказнасці. Умова для рэалізацыі гэтай часткі праграмы – кадры і грошы.

М.М. Майсееў папярэджвае і аб небяспецы, якая стаіць перад «Настаўнікам». Калі ў першабытным грамадстве функцыя «Настаўніка» з’явілася да назапашвання, захавання і перадачы ведаў, то са з’яўленнем класавага грамадства абавязкова, і гэта аб’ектыўны факт, памянлася першапачатковая роля. «Настаўнік» ад простага назапашвання і перадачы ведаў, неабходных для выжывання дадзенай супольнасці, пераходзіць у першую чаргу да вылучэння толькі тых ведаў і фарміравання тых навыкаў, якія неабходны для забеспячэння гомеастазісу кіруючага класа, яго ўстойлівасці і росквіту. Такім чынам, сістэма «Настаўнік» набывае класавы характар, тым самым перастае забяспечваць гомеастазіс папуляцыі ў цэлым. З’яўляецца і класавая мараль, якая стварае асобу і яе паводзіны. І зараз ужо мараль пачынае ўплываць на механізмы, якія праходзяць у сістэме «Настаўнік» – заганы круг, і яго неабходна разарваць для рэалізацыі праектаў па выхадзе з крызісаў грамадства. Вучоны сцвярджае, што адукацыя сёння павінна адлюстроўваць інтарэсы ўсіх пластоў грамад-

ства. Гэта будзе яшчэ адной умовай для паспяховай рэалізацыі праграмы «Настаўнік».

Такім чынам, М.М. Майсееў ахапіў сваёй праграмай «Настаўнік» шматлікія сферы жыццядзейнасці чалавека, аб’яднаўшы яе з задачамі агульнапланетарнага маштабу. Будучыня чакае чалавека з іншымі духоўнымі параметрамі, таму важна і неабходна ўжо сёння накіраваць усе намаганні на развіццё і ўзбагачэнне сутнасных сіл чалавека, павышэнне культуры яго мыслення. Каб дамагчыся гэтай мэты, неабходна адказа на паставіцца да рэформ у адукацыі і выхаванні чалавека ў пераходную эпоху, эпоху глабальных пераменаў. Іншага шляху проста няма.

ЛІТАРАТУРА

1. Моисеев, Н.Н. Еще раз о проблеме коэволюции / Н.Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1998. – № 8. – С. 26–32.
2. Моисеев, Н.Н. Слово о научно-технической революции / Н.Н. Моисеев. – 2-е изд., доп. – М.: Молодая гвардия, 1985. – 285 с.
3. Моисеев, Н.Н. Экология человека глазами математика: (Человек, природа и будущее цивилизации) / Н.Н. Моисеев. – М.: Молодая гвардия, 1988. – 254 с.
4. Моисеев, Н.Н. Судьба цивилизации. Путь Разума / Н.Н. Моисеев. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 224 с.
5. Моисеев, Н.Н. Современный антропогенез и цивилизационные разломы. Эколого-политический анализ / Н.Н. Моисеев. – М.: МНЭПУ, 1994. – 47 с.
6. Чанышев, А.И. Курс лекций по древней философии / А.И. Чанышев. – М., 1981.

SUMMARY

Among the mechanisms for a man to adapt to the continuously varying living conditions as well as to the information stream overflown upon the contemporary man, the leading role is played by the "Teacher" system originated hundreds of thousands years ago. It includes the institute of education and upbringing of the new generation. A way out of the crisis of the contemporary anthropogenic civilization is to improve "Teacher" system, the system of influence upon the human consciousness.

A socio-philosophical concept of Nikita Moiseev's "Teacher" is an attempt to make his own contribution this most complicated sphere of the human civilization.

